

que conquistaron, como Almería en 1147, Siracusa y ¡París!, en el primer lugar por medio del conde Alamano Costa. Podrá ser cierta la existencia, negada por Pardessus, que de este conde Alamano ó Alemany Costa afirma Sciolla con referencia á G. B. Spotorno, pero es necesario fijarse en la circunstancia de suponer Sciolla que el conde Alamano Costa dió el Libro á Almería en 1147 y de admitir la existencia de este conde en 1224. Es tan burdo lo que en las *acceptaciones* (como Sciolla denomina al antes mencionado sumario) se dice de haber sido concedidos á Almería los capítulos del Libro del Consulado en el año 1174, por el conde de Barcelona y los genoveses, y tan probada su falsedad, que no debemos insistir sobre este punto.

En el citado artículo de Arrigo Solmi, este docto profesor, que no escribe circunstancialmente, da como cierto que el texto del Libro del Consulado, en la forma en que ha llegado hasta nosotros, es una compilación catalana, debida á los cónsules del puerto de Barcelona, y señala como fecha aproximada de su formación, la mitad del siglo XIV, acreciéndose con nuevos elementos sacados de las costumbres ó leyes de Valencia, Mallorca y del mismo Barcelona, y prontamente traducida al vulgar italiano y al castellano; bien que falta explicar los elementos de que se formó un texto tan completo y tan vasto. Que fueron pisanos algunos de sus elementos, seguro es, dadas las múltiples relaciones existentes á la sazón entre los puertos de Cataluña y Pisa, y que pudieron ser genoveses otros elementos no cabe negarlo, dadas las relaciones que Génova mantenía con el litoral catalán, y la intervención política que había tenido, en Tortosa; pero de esto á haber sido formado ó redactado el Libro del Consulado en Pisa ó en Génova, hay una distancia que á la crítica no es dable salvar.

GUILLERMO M.^a DE BROCA

LES TRIBUS DE LA HISPANIA TARRACONENSIS EN TEMPS DELS ROMANS

En 10 de desembre de 1904 fou presentada a la Universitat de Berlín per lo senyor Guíllèm Othmer, una tesis doctoral titulada *Die Völkerstämme von Hispania Tarraconensis in der Römerzeit*.

Informada degudament en la Facultat de Filosofia per los doctors Hirschfeld y Sieglin, ha estat estampada també a Berlín, encare que la publicació sols conté'ls sis primers capítols de la interessant obra projectada per lo novell doctor. Dels altres capítols, fins al vintidós, n'ha donat no més quels títols o un petit sumari. No sabem que després de vuit anys hagi lo senyor Othmer desenrotllat la materia en sa totalitat y publicat lo llibre complert. Aquest retard li serà molt ventatjós, si es que persisteix en continuar l'estudi històrich, donchs podrà abans

profitar los grans descobriments que actualment se fan, no sols a Empuries y Numancia, sinó en la conca del Jalón, hón lo senyor Marquès de Cerralbo ha practicat tan extraordinaries excavacions que, apart les noves estacions de primitius pobles, ha pogut rectificar lo curs de vies romanes, com la d'Emèrita a Cesaraugusta, y la situació de ciutats com Arcóbriga, la gran població celtibèrica anotada en l'itinerari d'Antoninus. De totes maneres, creyèm convenient donar a conèixer a la erudició catalana aquesta petita part publicada, que havèm procurat traduhir ab cura y fidelitat, no obstant de que ofereix certes dificultats (1).

I

LOS INDÍGETES

La part Est del territori extès entre l'Ebre y'ls Pirineus era habitat en la antiguitat per alguns pobles ibèrichs, ab los quals entraren primerament en contacte los Romans, quan en l'any 218 a. J. C. petjaren terra espanyola per primera vegada. Lo punt hón desemboquen los rius Muga y Fluvià era'l port natural que s'oferia al navegant qui, venint de Llevant, seguia ruta per les ramificacions pirenenques. Dues ciutats gregues, Empòrium y Rhode, s'axecaven a n'aquell golf. Empòrium, sobre ser molt més important, era també'l lloch hón s'acostumava desembarcar. Aquí abandonà les naus Cn. Scipiò en 218 avans J. C. (2), lo propi feren son nebot Publius en 211 (3) y'l cònsul M. Cato en 195 (4). Desde Massilia fundaren grechs focences la ciutat (5), que establert a la primeria en una petita illa (6), probablement les actuals illes Medes a la desembocadura del Ter (quelcòm cap al Sur del golf de Roses (7), se traslladà després al continent en lo lloch del avuy S. Martí d'Empuries (8). Ab lo comerç ab los ibers y ab la seva ciutat-mare Massilia, bentost aquella població assolí, en mans dels grechs, una esplendor considerable, malgrat tenir aquests d'estar constantment a l'aguayt per mor de llurs vehins; una colonia ibèrica

(1) La portada impresa està axí: Die Völkertämme von Hispania Tarraconensis in der Römerzeit (Kap. I-VI). Inaugural-dissertation zur Erlangung der Doktorwürde von der philosophischen Fakultät der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin genehmigt, von Wilhelm Othmer, aus Uthwerdum (Aurich). Tag der Promotion: 10 Dezember 1904. (40 planes de 21x14 centimetres.)

(2) Polyb., 3, 76, 1. Liv., 21, 60, 2. 61, 4.

(3) Liv., 26, 19, 11.

(4) Liv., 34, 8, 7.

(5) Scyl., 2. S. Steph. Byz. s. v. Plin., 3, 92. Liv., 26, 19, 11. 34, 9, 1-3.

(6) Strabo, 3, 4, 9, p. 160.

(7) Al bell devant de la costa del continent hi ha lo mons Jovis ab las scalae Hannibalis Mela 2, 89, 90; aquí s'anomena Montgrí, y la vessant occidental, que sembla escalonada, se diu Montjou (Marca, Flórez, Ukert II; 1, p. 279).

(8) Pujol y Camps en Delgado, nuevo método, 8 p. 114, 334. O. I. L., 2, p. 615, 988. Ukert, 2, (1, p. 423. K. Müller en Ptol. I, 1, p. 154 (y en lo mapa) lo col·loca falsament vers Castelló d'Empuries; que està molt més cap al Nord:

se'ls anà a establir al peu mateix de les muralles (1). Al aparèixer los romans, los emporitans no feren més que servey als grechs, posant-se de la seva part com a aliats (2). De aquí que se'ls concedís un territori assats gran y d'una extensió considerable; a aquest terror pertanyien, ademés, principalment lo «camp dels jonchs» (Ἰουγκάριον πεδίων) (3), la planura fructífera del Alba (4) (avuy Muga), y del Clodianus (5) (avuy Fluvià) que desaygua en la mar a les portes mateixes de la ciutat y constitueix lo port, de condicions no massa favorables. A la primeria, en la ciutat de referencia no s'havien encunyat més que monedes gregues, després se'n feren també per los indigetes vehins; dels darrers temps de la república se'n troven també de llatines ab la inscripció Emporit (ani) y Emporiae municipi (pium) (6). Després de la batalla de Munda (46 a. J. C.), Cèsar havia enviat colonistes romans a Emporium y poch a poch los espanyols, y últimament los grechs, obtingueren també'l dret de ciutadans romans (7). Ab tot, la ciutat no pujà de categoria fins a la època d'August, qui d'una comunitat confederada que era, en va fer un municipi de ciutadans romans; y noresmenys d'axò fins la considerà com a formant part de la tribus Galeria (8), igualment que la majoria de les ciutats espanyoles, a les quals concedí lo dret de ciutadans.

Empòrium arreconà a darrer terme la segona de les ciutats gregues, Rhode, que donà'l nom al golf de Roses, y que may aconseguí una gran importancia. Rhode estava situada a la costa nort del golf, en lo lloch del actual de Rosas (9), y durant la segona guerra púnica encunyà monedes gregues (10). Tal volta era per los entorns de Rhode

(1) Liv., 34, 9, 1-3.

(2) Liv., II. cc. 28, 42, 3: urbs sociorum.

(3) Strabo, 3, 4, 3 p. 159, 160; cf. Ukert, 2, 1, p. 423.

(4) Plin., 3, 22. Es lo mateix riu que s'anomena Anystus en Avien. or. mar. y. 547.

(5) Mela, 2, 89. Κλωδιανός. Ptol II., 6., 19.

(6) Sobre les monedes comp. A. Heiss, les monnaies antiques de l'Espanya, p. 86 ss. tab. 1-4, 1-69 y principalment Pujol y Camps en Delgado, nuevo método 3 p. 114 ss. tab. 124 142, n. 1-311 Hübner, Monum. ling. Iber. Nummi n. 5. Head Histor. numm. p. 1. — Les monedes (de Empor.) que porten les inscripcions iitrd y arse [c] edrgd ens indiquen una aliança de Empòrium ab Ilerda y Sagunt — Lo tipu de les monedes emporitanes són principalment molt imitat en la part vehina de la Gallia Narbonensis, cf. en Hübner, Mon. Nummi, n. 7-15 g.

(7) Liv., 34, 9, 1-3.

(8) Eph. ep. 1 p. 146. Kubitschek, de orig. p. 173. Imp. rom. trib. discr. p. 194. Com a municipium civium Romanorum, se troba també consignada en Plin. 3, 22 (ademés Dellefsen en lo Philol. 32, p. 617), y en les monedes ja esmentades. — Los grechs antics l'anomenen sempre per Empòrium; Polyb., 3, 39, 7; igualment App. Ib., 7, 40. Strabo, 3, 4, 8. p. 159-160. [Scymn] perieg. v. 204. En Ptol., en cambi, es llegeix ab la forma llatina Empóriæ, II 6, 19. Lo propi en Mela, 2, 89. Sil., It. 3, 369. 15, 176. Liv., II. cc. 34, 9, 13. 11, 1. 13, 2. 16, 5. per 34. Los habitants duen lo nom de Emporitani, en Strabo, 3, 4, 8-9. p. 160; Liv., 34, 16, 4 y en les monedes llatines. Una monografia especial sobre Empòrium la devèm a Joaquim Botet y Sisó, Noticia histórica de Emporion (Madrid, 1875, c. VI, tabb. numm.). cf. encare E. Hübner, Arqueologia de España (Barcelona, 1888), p. 88.

(9) Ukert, p. 424. C 2, p. 615.

(10) Heiss, p. 55. 81 tab. 1, 1-3. Pujol en Delgado, 3, p. 392, tab. 161, 1-14. Hübner, Mon. Nummi n. 3.

hón vivia la petita tribu dels Ethruthruenses (?) dels quals s'ens han conservat monedes (ethrthr y semblants) (1); a la part dreta de les matexes hi figura sempre lo nom dels Indígetes, als quals segurament pertenyien. Rhode era una colonia de Empòrium y dependia com aquest, de Massilia (2); més tart caygué en poder dels espanyols, als quals M. Cato l'arrebata en 195 a. J. C., retornant-la a Massilia (3). En temps d'Agrippa era una ciutat tributaria d'escassa significació (4).

Grechs y Romans nomenaren Indígetes a la tribu en lo territori de la qual s'alçaven les dues ciutats d'immigrants grechs (5); fins aquesta tribu's designava ella mateixa probablement ab lo nom de Untcescen [sos] o altre de semblant, segons testimonien les monedes (untcescen y altres) (6).

Segons Strabo (7) s'extenien desde'ls Pirineus fins prop la desembocadura del Ebre, dividits en quatre parts. Mes com sia que en lloch més se trova confirmada una extensió com l'indicada, sembla com si Strabo hagués comprès diferents tribus sots lo nom únich dels Indiketes, qui per ell eren los més notables; en cambi, una accepció com la present també en altres cassos, se fa difícil d'admetre. Plinius y Ptolem (8) ens donen als Indígetes possehint la costa solament desde'ls Pirineus fins a la desembocadura del riu Sambroca (9), avuy Ter, del qual, emperò, no més los en pertanyia una part de la corrent baixa, tota vegada que Gerunda, situada molt més amunt, ja's compta com dels Ausetans. En lo essencial, lo territori dels Indígetes devia, donchs, limitarse al bocí

(1) Heiss, p. 93, t. 3, 47. 49. 53. 4, 38-40. 45. (65, 2-4. 6. 7. 10. 66, 1). Pujol en Delgado, 3, p. 240, tab. 149. 1-5. Hübner, Mon. Nummi, n. 4.

(2) *Ῥόδη*. Strabo, 3, 4, 8, p. 160. La indicació de Ephorus en Ps. Scymn. 205 y Timaeus (frg. 30 F. H. G. I., p. 199) en Strabo, 14, 2, 10, p. 654. de que Rhode (nomenat Rhodos en aquest passatge) era una colonia dels Rhodis, se funda segurament sots en la semblança del nom; es fa difícil de creure que aquests estatuhissin al nord d'Espanya una colonia tan escampada, mentre que lo més natural era que'ls emporitans s'asseguressin be la banda nord del golf (cf. també Kiepert, *Alte Geographie*, p. 497, nota 8).

(3) Liv., 34, 8, 6; 7: Rhoda.

(4) Rhoda, Mela, 2, 89. Plin., 3, 33, citat falsament en la *Gallia Narbonensis*. — *Ῥόδη* [Scymn.] perieg. v. 204 (= Timaeus, frg. 40 F. H. G. I., p. 201) Eustath. ad. Dionys. perieg., v. 604, extr. Steph. Byz. s. v. Ptol. II, 6, 19. — Si arrivà a fruir d'una importància relativa, fou sols en la època de la dominació visigòtica y com a seu episcopal; llavors encunyà monedes ab la llegenda Rodas y Rode (Heiss, *monn. wis.*, p. 58).

(5) Indígetes Avien. or. mar. v. 523. *Ittus Indiciticum*, v. 532. Sallust. ep. Pom. 5. Strabo, 3, 4, 8, p. 160. Ptol. II, 6, 19, 72. cf. Phillips, sobre les tribus ibèriques dels Indígetes. Sitz. Ber. d. Wien. Acad. vol. 67 (1871), p. 761.

(6) Heiss, p. 93, t. 3, 37. 46-53. 4, 37-45. Pujol y Camps en Delgado, 3, p. 150 ss. tab. 134 ss. Hübner, Mon. Nummi, n. 8. — A jutjar per les monedes los Indígetes havien firmat aliança ab los ethrthr (Hübner, Mon. N. n. 4), ab los adkls-tkri (n. 7), ab los asqrkies (n. 8), ab lug (n. 9), y serga (n. 13), tots los quals son completament desconeguts, y tal vegada ja una part d'ells s'han de cercar en la *Gallia Narbonensis*. Com en Empòrium (cf. p. 327, not. 6) illt... indica la unió ab Ilerda.

(7) Strabo, 3, 4, 1, p. 156.

(8) Plin., 3, 21. Ptol. II, 6, 19; 72.

(9) Ptol. II, 6, 19; cf. també Sambrucolensis C. 2482. — Lo Ticer (Plin. 3, 22) y Tidis (ad Rhodam, Mela, 2, 89), es, sens dubte, lo Tidis (Mela, 2, 84), l'actual Tech en la *Gallia Narbon*. Tant en l'un com en l'altre, l'ordre's presenta quelcòm alterat.

de terra de la vessant dels Pirineus, regada per lo Muga y lo Fluvià a partir del lloch hón nexen fins allà hón desemboquen (1); quina era la capital (2) d'aquesta tribu no pot pas precisarse ab certesa; Stephanus de Byzans cita tan sols lo nom Indike, tret d'un escriptor desconegut (3). Sobre les relacions dels Indígetes ab los Romans ens manca tota mena d'informació; ab tot, és més que segur que, seguint l'exemple dels seus vehins los Emporitans y los poderosos Ilergetes, s'uniren ja en l'any 218 a. J. C. ab Cn. Scipiò tot seguit de la seva arribada. Les llurs ciutats propries no eren més que llochs d'importancia secundaria, y los noms que se'ns conserven van principalment lligats ab la gran via militar romana, que anava de Roma cap a Espanya per Narbo, de pas cap a Tarraco primerament y després enllà cap a Carthago-nova-Gades, d'una part, y cap a Castulo-Corduba-Hispalis-Gades, de l'altra (4).

Aquesta via, en la estació Summus Pyrenaeus (5), traspassava la montanya al mateix temps que'l limit entre Gallia y Hispania aproximadament en l'indret hón avuy hi ha lo Fort de Bellegarde. En la mateixa encontrada, a la altura culminant dels Pirineus, Pompeius hi havia axecat, en 72-71 a. J. C., lo monument commemoratiu de les seves victories (6) després de terminar feliçment la lluyta ab M. Perperna. Per la banda de la costa lo limit tocava al temple de Venus (7), que estava erigit sobre un promontori, lo Cap Cervera d'avuy (8); lo port, portus Veneris (9), ara Port de Vendres, ya pertenyia a la Gallia, sols Ptol. l'atribueix falsament als Indígetes (10). La estació pròxima de la carretera romana era Deciana (11), corresponent tal vegada a S. Julià (al nord de Figueras) (12), seguien després Juncaria (13)—que no és l'actual Junquera (14) malgrat lo nom soni igual — sinó que és

(1) Cf. Sieglia, *Atlas antiquus*, n. 28.

(2) K. Müllenhoff, *deutsche Altertumsk.* I, p. 168.

(3) Steph. Byz. s. v. Indike. (Blaberura és del tot incompreensible, y és, segurament, una corrupció dels copistes). — Les monedes ab la inscripció untga (Heiss, p. 493, tab. 65; Delg. 3, p. 467, tab. 114. Hübn. Nummi, n. 15 g.), Untiga pertenyien potser a Indike.

(4) Strabo, 3, 4, 9, p. 160, fa la descripció d'aquesta via. — Lo Itinerar Vicairell (C. XI. 3281-4), conté les indicacions de les estacions de Gades per Tarraco y Narbo, cap a Roma.

(5) It. Vic. in Pyrenaeo. it. Ant., p. 397 7: summo Pyrenaeo, p. 390, 2: ad Pyreneum es evidentment la mateixa estació distant de Juncaria 16 m. p. Rav., p. 341, 9: Pyreneum.

(6) Strabo, 3, 4, 1, p. 156. 7, p. 159 9, p. 160. 4, 1, 3, p. 178. Sall (hist. III 89 ed. Maurenbrecher) en Serv. ad Verg. Aen., 11, 6. Plin., 7, 96. 37, 15.

(7) Pyrenaea Venus in latere promunturi. Plin., 3, 22. Strabo, 4, 1, 3, p. 178. Ptol. II, 6, 11. 19. 10, 2. Steph. Byz. s. v. Aphrodisias.

(8) Cf. K. Müller en Ptol. I, 1, p. 149.

(9) Mela, 2, 84. Auson. epist. 9, 28. Portus Pyrenaei en Liv., 34, 8, 5.

(10) Ptol. II, 6, 19.

(11) Ptol. II, 6, 72. Rav., p. 303, 1. Deciana, p. 341, 10: Deciana. Sobre la Tab. Peutling, que encare conté un fragment d'aquesta extremitat nord-est d'Espanya, s'hi llegeix Declana.

(12) K. M. en Ptol. I, 1, p. 196.

(13) Ptol. II, 6, 72. Juncaria it. Vic. it. Ant., p. 390, 3. 397, 8. Rav., p. 303, 2. 341, 11, Guido, 81, p. 514, 9. Tab. Peutling.

(14) Axis Laborde y ab ell Reichard y Lapie.

més bé Figueras, segons les distàncies dels itineraris (1), y com a darrer punt en lo domini dels Indígetes Cinniana (2) sobre la situació de qual lloch hi ha diferents apreciacions (3); lo més probable podria encare ésser Cervià (4) al sur del riu Fluvià. Poch després varen traspassar-se'ls límits del territori dels Indígetes (5).

II

LOS LAEETANS

En la costa confinaven ab los Indígetes, los Lacetans establerts cap al sur fins al Llobregat. Lo poble dels Lacetans ha sigut confós molt sovint ab un altre poble vehí, ab los Lacetans; lo nom dels uns y dels altres és prou semblant y aixís es comprèn la facilitat ab que's podien corrompre'les formes en los manuscrits. Hübner s'ha esforçat en ordenar quelcòm les diverses variants trameses per los historiadors (Lacetani, Jacetani, Laletani y Laeetani) y reduhir aquests noms a dos pobles, los Jacetans y los Laeetans (6). Per lo que's refereix al darrer la conjectura de Hübner (7) de que en compte de Lacetanis en Livius 21, 60, 3, s'ha de llegir Laeetanis, és de lo més probable; y aixís son los Lacetans qui en l'any 218 a. J. C. establiren una aliança ab Cn. Scipió; lo propi feren també les demés tribus habitants de la costa fins al Ebre (8). Ara que Livius 21, 61, 8, s'hagi de corregir també per Laeetani, com opina Hübner, ab tots los treballs se pot admètre, car en ell no transpira res de cap revolta, ans bé fou en lo meteix any que Cn. Scipió va sotmetre als Lacetans vehins de l'oest; per çò la tradició manuscrita s'ha de dexar intacta en aquest passatge. Los geògrafs del temps del Imperi citen també als Lacetans en aquesta costa (9), Strabo nomena ademés als Lartolaietes (10), dels quals fora d'aquí no's fa esment y que devien ésser una branca dels Laeetans (11). Los testimonis aduïts sobre'ls Laeetans

(1) Pere de Marca, Cortés, Uk., p. 425, K. M., p. 196.

(2) It. Vic., It., p. 397, 9. Rav., p. 303, 8. 341, 12. Guido, 81, p. 514, 10. Celsiana, Tab. Peutling.

(3) P. ex.: Cortés igual que Junlà, Reichard y Lapie igual que Ciurafà.

(4) Axis Ukert, p. 425.

(5) Lo petit llach mediterrani entre Figueras y Roses sembla ésser lo Toni stagnum de Avien or. mar. v. 544, cf. Steglin, Atlas antiquus, n. 28.

(6) En Hermes I (1866), p. 337 y següents.

(7) Ibid., p. 340.

(8) Liv., 21, 60, 3: [Cn. Scipio] oras a La[e]tanis omnem oram usque ad Hiherum flumen partim renovandis societatibus partim novis instituendis Romanae ditionis fecit; no obstant no és de creure que aquí los Romans ja haguessin tingut abans aliats.

(9) Strabo, 3, 4, 8, p. 159. Laetani Plin., 3, 21. Ptol. II, 6, 18, 72. De la ora marítima Laetana se'n fa esment en una inscripció C. 2, 4226. Laetana C. 2, 6171.

(10) Strabo 3, 4, 8, p. 159.

(11) Hübner, Mon. ling. Iber. p. 31, hön se refuta ab rahó la opinió exposada por Philipps (der iber Stamm der Indiketen. Sitz.-Ber. d. Wien. Akad. 1871, p. 787) de que s'ha de llegir Lartolaietes d'acort ab lo riu nomenat avuy Larno.

venen corroborats per los manuscrits y augmenten en nombre ab les monedes (1) que duhen la llegenda laiescen y semblants; aquestes deuen trobarse principalment a Barcelona y semblen de consegüent ésser encunyades en Barcino, la capital dels Laetans (2). Evidentment lo meteix poble va entès ab los Laetani no anomenats per los geògrafs y sols citats tres vegades per Martial (3) y per Plinius (4) en quals passatjes se parla de vins. Com siga que lo litoral de Catalunya, principalment la vessant del Montserrat prop de Barcelona, encare actualment produheix vins de nomenada (5), aquests passatjes també s'han de referir segurament al país dels Laetans (6).

Com Rhode y Empòrium dels Indígetes, les ciutats notables dels Laetans estan totes situades en la costa, sense que entre elles s'hi registri un port natural massa favorable. Cypsela no més se troba citada en Avien (7) y sembla ésser una fundació grega; K. Müller la identifica ab certa probabilitat ab S. Feliu de Guíxols. La costa nord d'aquesta fins al Ter constituheix poch més o menys lo promontori Lunarium de Ptolem (8), si's pren encare com acertada la opinió de Marca segons la qual la configuració de la costa hauria donat peu a aquesta qualificació, cosa que podria posarse en dubte atesa la gran extensió de la mitja lluna (9). Blande (10) és lo Blanès d'avuy; fins ara no s'han trobat inscripcions que continguin lo nom (11). Segons Plinius era un Municipium civium Romanorum, al igual que l'Iluro de més cap al sur (12), situat en lo lloch del actual Mataró (13). Kubitschek (14) ha volgut referir una

(1) Heiss, p. 213, tab. 27, 1-3. Delg. 3, p. 294, tab. 154, 1-5. Hübner, Mon. Nummi n. 19. — La moneda 21 f. (en Hübner) que presenta la al dret y cse al revers, indica una unió ab los Cessetans. — Heiss relaciona equivocament les monedes ab Layesa (30 Km. de Chelva, Prov. de Valencia); Delgado, si be les reporta justament als Laetans, cerca trobar d'una manera la més arbitraria la llur capital que ell nomena Laeisa en Olesa de Montserrat.

(2) Zobel y Zangroniz, estudio histórico, II, p. 36.

(3) Martial, ep. 1. 26, 9. 49, 22. 7, 53, 6.

(4) Plin., 14, 71.

(5) Cf. M. Willkomm, die pyren. Halbinsel II, p. 38. També Sil. It. 3, 369 y 15, 177, parla accidentalment dels vins a Tarraco.

(6) Hübner, Hermes I (1866), p. 341. Ukert, p. 316.

(7) Avien., or. mar. v. 527. Ademés K. Müller, Ptolem. I, 1, p. 154.

(8) Lunarion akron, Ptol. II, 6, 18.

(9) Lo iugum Celebandicum de Avien (or. mar. v. 525), també s'ha de cercar en aquesta encontrada, però és molt poch probable que'l nom s'hagi conservat en S. Oeloni y Blanes y que, compost dels dos, s'hagi d'escriure Celebandicum. (Com opina K. Müller, Ptol. I, 1, p. 151).

(10) Mela, 2, 90. Blandae Plin. 3, 22. Ptol. II, 6, 18. Cf. Ukert, p. 422.

(11) C., p. 613.

(12) Mela, 2, 90. Blandae Plin., 3, 22. Ptol., 6, 18.

(13) C., p. 613, 937. Ja Ukert, p. 422. (Heiss, p. 110 y Delgado, 3, p. 301, lo situen falsament cap a Lloret). Fidel Fita, (en lo Bol. de la Real Acad. de la Historia (1902) 41, p. 348-349), dona a conèixer un document del any 949, en lo qual Mataró porta'l nom de Alarona; hi ha donchs afegida la matexa terminació -na- que veyèm en Barcelona, Badalona, Tarragona, Isona, Guisona, y altres. Fita presúm que'l nom Mataró és un compost de Mata (ciutat) y de Alarona. Sobre la ciutat cf. encare Jos. Maria Pellicer, estudios históricos y arqueológicos sobre Iluro. (Mataró, 1887, 4.º). — C., 4616 és trobat allí però no conté'l nom de la ciutat.

(14) W. Kubitschek, de or. ac propag. trib. rom., p. 174. Imp. Rom. trib. discript, p. 196.

inscripció (1) d'Arjona, del antic Urgao (en la Baetica) a aquest Iluro per lo fet de contenir la tribus Galeria y és del parer que Iluro en la Bètica quan rebé'l dret llatí lo rebé de Vespasià y que al mateix temps fou admès a formar part de la tribus Quirina. Presenta no obstant les seves dificultats creure que en Urgao s'hi hagués posat una inscripció ab lo nom d'Iluro sense precisar que ab la ciutat tant allunyada s'hi entenia la dels Laetans, quan tothom qui la llegia no entenia sinó la ciutat bètica vehina. Si s'hi hagués tingut de significar la Iluro dels Laetans, s'hi hauria afegit segurament la comunitat o'l poble com s'acostumava fer. Altrament fora en sí molt, però molt possible que Iluro estava dintre la tribus Galeria; Augustus podria haver concedit lo dret de ciutadans romans a totes tres ciutats marítimes, Blande, Iluro y Baetulo y haverles admeses en aquesta tribus. Baetulo estava situada vora del riu del mateix nom (2) (avuy Besós) y com les precedents era també una població de ciutadans romans (3); el nom s'ha conservat en la actual Badalona (4). La ciutat marítima més al sur y al mateix temps la de més significació dels Laetans era Barcino, (avuy Barcelona), la ciutat de port més gran d'Espanya ab tot y que en la antiguitat era d'escassa importància (5) al costat de Tarraco. La historia antiga de la Província no'n fa esment y son los geògrafs romans los qui primer la anomenen; Augustus l'axecà (probablement) a la categoria de colonia romana sots lo nom de Colonia Faventia Julia Augusta Pia (6) y segons ensenyen les inscripcions la admeté al mateix temps en la tribus Galeria (7). En temps del Imperi la ciutat se desplega considerablement per arribar en los temps moderns a superar a Tarragona; desde llavors sovinteja l'esment que's fa d'ella (8). Tampoch lo port de Barcino té condicions massa bones; està exposat a de-

(1) C., 2114.

(2) Mela, 2, 90.

(3) Plin., 3, 22. Ademés Mela, 2, 90. Ptol. II, 6, 18. Los habitantes Baetulonenses C., 4606-4608, 4611.

(4) Marca, Flórez, Ukert p. 421. C., p. 612.

(5) Mela, 2, 90. — La primera menció que's fa de la ciutat se troba en les fonts de Avien, or. mar. v. 520: *Barclonum amoena sedes ditium*, hón manifestament Avien mateix introduheix la forma moderna ab l en comptes de la n primitiva.

(6) Colonia Barcino cognomine Faventia Plin., 3, 22. Lo nom complet C., 4536: Col. F. J. A. P. Barcin. Nombroses inscripcions han sigut trobades allí cf. C., p. 599 y següents. Contenen lo nom de la ciutat: 4541-48, 4550, 6148 = 4536, 6149. Se cita un *Barcinonensis*: 4264, 4463, 4505, 4506, 4511, 4514, 4522-23, 4626-27, 4531, 4533, 4536-39, 6153; cf. ademés sobre la colonia Zumpt, *comm. epigr.* I, p. 366. — Strabo no la anomena.

(7) Kubitschek de orig. ac prop., p. 166, *Imp. rom.*, p. 189.

(8) Ptol. II, 6, 18. Barcino Auson. ep. 25, 59, 89; ep. ad Paulin, 21, 1, 3; punica Barcino (cf. Movers, *Phönizier*, 2, p. 656). Burcenone it., p. 390, 5, 398, 3; colonia Barcino Rav., p. 341, 15; colonia Burginnum Gui, 81, p. 514, 13. Barcinona Oros., 7, 43, 8. Barcelona, 1, 2, 104 cosm. Aeth., p. 102, 20. R. Barcelona Rav., p. 303, 7. Barcilo Hist. misc. 13, 23, p. 313, 23. Eyss. Barcinonenses Paul. dig., 50, 15, 8: (immunes qo es exemptos d'impostos). Barcinona civitas, I. H. chr., p. 519, (del any 870 aproximadament). Barcinona Hyd. chron. en Flórez, *España Sagrada*, IV, p. 354, 363, 364. També's troben monedes visigòtiques ab la llegenda Barcinona, (en Heiss, *les monnaies des rois wisigothiques de l'Espagne*, p. 45).

venir fangós a causa del Llobregat, y part de l'actual Barcelona està edificada sobre un terror prè al mar; lo límit occidental del territori dels Laetans transcorria quelcòm al ponent del riu nomenat Rubricatus en la antiguitat (1). La seva terra també era travessada per la via militar romana de Narbo envers Tarraco; una llengüa de territori dels Ausetans ab Girona penetrava entre Indígetes y Laetans sense per çò arribar a assolir la costa (2); lo límit interior dels Laetans devia passar poch més o menys per lo cim de les montanyes que avuy porten lo nom de Montseny y Montserrat, segons se desprèn del lloch ocupat per les ciutats que'ls pertocaven. La primera estació cap a Gerunda era Aquae Voconiae (3), aygues encare avuy visitades de Caldas de Malavella (4). La carretera transcorria de llarch a llarch de la vessant oriental de la cordillera envers Seterrae (5), hón potser hi ha lo S. Celoni d'avuy (6), no molt lluny de la corrent alta del Tordera nomenat Arnum per Plinius (7). Degut a lo que manca encare a investigar y precisar sobre aquesta carretera, no's poden determinar tampoch ab seguretat les estacions pròximes. Praetorium (8) s'ha de cercar segurament per llà, vora la Roca (9). La situació de Semproniana (10) y Arragona (11) és insegura; segons el Itin. Vic. aquesta dista 20 m. p. de Fines y 17 m. p. de Praetorium; aquestes distancies concorden ab la situació de Barcino, però sembla no tractarse de Barcino sinó d'una estació diferent, tota vegada que Rav. l'anomena dos cops al costat d'aquella ciutat. La carretera cap a Barcino no era segurament més que un camí secundari; la via principal anava més enllà per la vessant de la montanya, traspasant lo Llobregat envers la estació de Fines (12) que correspon si fa o no fa al actual S. Feliu de Llobre-

(1) Rubricatum flumen, Mela, 2, 90. Plin., 3, 21. Ptol., II, 6, 18. Rubricatum Rav. p. 304, 3, 312, 10; Lubricatum, qual forma ha devingut Laubricatum en Gui., 81, p. 514, 25. — Hübner, *Mon. ind.*, p. 251, aduix equívocament Rubriari (Rav., p. 307, 12), en aquest lloch, que s'ha de cercar prop de Bracara.

(2) Cf. Plin., 3, 21, extr. y Ptol. II, 6, 18, 19 (ab mapa).

(3) Aquis Voconis it. Vic. it., p. 398, 1. Vuconis Rav., p. 303, 5. Bocconis, p. 341, 14. Aquis Buconis Gui, 81, p. 514, 12. Ukert, p. 422.

(4) Flórez, Ukert, p. 422.

(5) Seterras it. Vic. (una vegada (3281) Baeterras!) it., p. 398, 2. Steras Rav., p. 303, 6. Seterram, p. 341, 16. Seterra Gui., 81, p. 514, 14.

(6) Reichard, Lapie, y Ceau Bermudez; Cortés creu que es Arbucias, Ukert, p. 422. Sant Pere de Sercada.

(7) Plin., 3, 22. Segons Detlefsen s'ha de llegir Arnum, no Larnum o Tarnum.

(8) It. Vic. it., p. 398, 3. Rav., p. 308, 8. 341, 17. Gui., 81, p. 514, 15. — K. Müller col·loca vers Praetorium en lo mapa de Strabo a Beteres que aquest cita 3, 4, 9, p. 160; mes axò és molt insegur; Brequigny y Wesseling ho donaven per Vidreres per rahó del nom. Més probable és encare que Strabo mateix hagués confós lo petit punt de Seterrae (cf. nota 5) ab lo Baeterrae gèllich més conegut (axí com en lo it. Vic. hi ha 1.-3. Seterras, 4, Baeterras).

(9) Marca, Ukert, p. 422; Cortés lo cerca en Hostalrich; Lapie en Granollers.

(10) It. Vic.

(11) Arragone it. Vic. Arragona Rav., p. 303, 9. 342, 1. Gui., 81, p. 514, 16. — Hübner, *Mon. ind.*, p. 221, aduix aquí falsament a Arragina (Rav., p. 308, 9), que s'esmenta en la costa nort al costat de Castra Mannaria.

(12) It. Vic. Fines it., p. 398, 5. Rav., p. 303, 10. 342, 2. Gui., 81, p. 514, 17.

gat (1). Es molt fàcil d'establir noves hipòtesis sobre la situació d'aquestes estacions, però ab això no's guanya res, car sols un estudi aprofundit de tota la encontrada y un exàmen especial dels restes de la via antiga poden posar en clar lo referent al curs que feya la metexa. La «estació fronterisa» en sos principis no devia pas dividir als Laetans dels Cessetans, puix los Romans apenes si podien tenir interès en donar un nom semblant a algún lloch a fi de separar dugues tribus espanyoles; lo límit lo constituïa ans bé lo dels pobles de la costa, dels Laetans y altres aliats ab los Romans contra los Lacetans y Ilergetes encare lliures (al començ de la conquesta, any 218 a. J. C. y més tart). Fora d'aquestes estacions emplantades en la via poch sòn los llochs coneguts dels Laetans. A la vessant de la montanya, costat nord de Barcelona hi ha un lloch ab abundancia d'aygues termals, axis com també de moltes altres Aquae calidae (2), nomenat avuy Caldas de Montbuy. Quelcòm cap al est del baix Llobregat hi ha Tarrassa que les inscripcions han deduhit ésser la antiga Egara (3); com que pertanyia a la tribus Galeria, era probablement una ciutat ab dret de ciutadà llatí o romà (4); Plinius en fa cas omís; més tart y en temps de Vespasià, aquest ne féu (any 75 d. J. C.) Municipium Flavium. Ptolem. cita també una ciutat Rubricata (5) que s'ha de cercar per los volts del riu del meteix nom, per més que la seva situació és dubtosa.

III

LOS CESSETANS

Los vehins situats al sur-oest dels Laetans en la costa, eren los Cessetans; una petita tribu que en l'any 218 a. J. C. també's confederà ab Cn. Scipiò, estant desde llavors de la banda dels Romans (6). Cn. vencé a Hannon en Kissa (7) (218 a. J. C.), que devia ésser lo

(1) Sieglin, Atlas antiquus n. 28. Ukert, p. 421 y Cortés creyen que era Martorell; Lapie, Sant Sadurní de Noya.

(2) C., 4487-4493; per axò Apolo les tenia per sagrades. No's pot decidir si ab los Aquicaldenses (Plin., 3, 23), stipendiarii de la comuna de Tarraco, s'hi entenia aquesta ciutat o la ansetana, car les dugues estaven incloses dintre'l territori del conventus tarraconense.

(3) C., 4494, 4495, p. 598. Ja Marca, Ukert p. 421. — Ptol. II, 6, 67, atribueix als Ilergetes una ciutat, Eraga; probablement no és altra que la mateixa Egara ab la forma adulterada per los copistes; ara, que pertenesqués als Ilergetes, es difícil de creure. K. Müller la relaciona ab Arragone (cf. p. 333, not. 11); com que Arragone hauria de correspondre a Eraga, la forma bona de Egara s'hauria d'haver corromput més tart en Eraga, lo qual pot donarse com a possible.

(4) Kubitseh, de orig. ac prop., p. 173. Imp. rom., p. 191.

(5) Ptol. II, 8, 72. Cortés la té per Rubí, que en la Edat Mitja's deya villa e castro de Rubí; però la semblança del nom per sí sola, és una prova molt poch ferma.

(6) Liv. 21, 60, 3 (cf. p. 330, not. 8).

(7) Polyb. 3, 76, 5. Scissis Liv. 21, 60, 8. 61, 1. Pujades situa, sense rahó, aquest lloch cap a Sitges. La ciutat no pot localisarse. L'inscripció, C. 2, 3927, és dedicada a un tal L. Coellio Cessita(n)o; cf. Detlefsen; Philolog. 32, p. 329. Hübner, Hermes 1 (1866), p. 84. C. p. 538.

lloch en cap de la tribu, destruït més tart y substituït per Tarraco. Posteriorment aquest poble no's trova citat més que dugues vegades, en Plini (1) y en Ptolem (2). Les nombroses monedes que's troven per los entorns de Tarraco en donen lo nom concret, que era lo de Cessetans, o cosa semblant; en l'any 1850 varen trobar-se en una pedrera de Corromput, prop de mil monedes totes plegades. Les inscripcions que s'hi llegexen son *cse*, *cese*, *cesse* y altres semblants (3). Dites monedes foren probablement encunyades en Tarraco, la capital de la tribu en temps dels Romans, que ben prest devingué la ciutat més important del nord d'Espanya (4). Les muralles de la ciutat denoten una antiguitat d'alguns cents anys abans de la guerra d'Aníbal (comp. Avien O. M. 519). Ja quan la conquesta del país era'l principal punt de sosteniment dels romans y'l seu acostumat quarter d'hivern (5); per çò Plini (6) la anomena també, ab rahó, una «obra dels Scipions». Tal volta estigué confederada fins als temps d'Augustus (7), qui la constituï en colonia romana, com ens diuen les monedes, ab la inscripció C(olonia) V(ictrix) T(riumphalis) T(arraco) (8), al mateix temps que fou incorporada a la tribu Galeria (9). Lo nom complet era

(1) Plin., 3, 21: regio Cessetania. Sobre la forma del nom cf. Hübner, *Hermes* I (1866), p. 84.

(2) Cossetani Ptol. II 6, 17.

(3) Heiss. p. 112, 115, tab. 5, 1-5. 6, 7, 1-46. Delg., 3, p. 95 tab. 121, 1-5, p. 386, tab. 172-7, 1-62. L'un y l'altre separen sense rahó *cse* de *cese* *cesse*; cf. Hübner. *Mon. Nummi* n. 21. Heiss y Delgado ho relacionen, equivocadament, ab Kinna (Ptol. II 6, 71 Jaccetan.); Heiss estableix seguidament la igualtat ab Guisona, que no obstant en la antiguitat s'anomena Jesso, y encunya monedes ab la llegenda *iesh*; aquest no és donchs possible que sigui Cissa. Axò ja estava en part en lo C. I. L. Vol. 2, utilitat per Heiss. Lo llibre de Heiss fins en los altres cassos s'ha de fullejar ab gran precaució, car l'autor reproduïx sovint opinions infundades sense indicació de fonta, y segueix ademés per tot arrèu instruccions orals de Delgado, sense fer-ho constar determinadament; cf. Hübner *Mon. Proleg.*, p. XIV. L'obra de Antonio Delgado és, sens dubte, una obra fonamental per tota la Numismàtica ibèrica; cf. Hübner *ibid.* p. XV-XVI. Per aquestes rahons és tant més de dèdre que erudits alemanys, com per exemple Kubitschek, en les seves dugues obres sobre les tribus romanes, hagin utilitzat lo treball defectuós de Heiss ab preferència al llibre de Delgado.

(4) Està situada entre'l riu Subi (Plin. 3, 21), avuy Francolí. per ponent, y lo Tuleis (Mela 2, 90, avuy Gayà, per llevant; cf. ja Ukert, p. 293. Sobre la ciutat mateixa comp. E. Hübner, *Tarraco und seine Denkmäler*, *Hermes* I (1866), p. 77-127, repetit en Hübner, *Römische Herrschaft in Westeuropa* (Berlin, 1890, p. 167 fins 208); y C. p. 538 ss.

(5) Polyb. 3, 76, 12. 95, 5. 10, 20, 8. 34, 1. 4. 40, 13. 11, 39, 7. frg. 180. Liv. 21, 61, 2. 4. 11. 22, 10, 5. 22, 2. 26, 17, 2. 19. 12. 20, 1. 4. 41, 1. 2. 45, 7. 51, 9. 10. 27, 17, 6. 8. 20, 3. per. 28. 28, 4. 4. 13, 4. 16, 10. 15. 17, 11. 31, 12. 35, 12. 42, 4. 34, 16, 7. 10. 40, 39, 3. 40, 18. — Los passatges se troven també en Hübner en lo *Ind. zu den Mon. ling. Iber.* (Berlin, 1893); hi manquen, no obstant, algunes paraules com Baeturia. altres articles son incomplets, com Vascónes, en lo qual no hi figuren los escriptors grechs.

(6) *Scipionum opus*, sicut *Carthago Poenorum*. Plin. 3, 21.

(7) Segons opina Mommsen, *Römische Gesch.* I, p. 683 (octava edició); veritat és que ab tota seguretat no pot pas determinarse.

(8) Referida a Tarraco primer per Delgado 3 p. 392, tab. 177-8, 63-81. Heiss p. 123 tab. 8, 47-61. Altres monedes llatines ostenten solament Tarra(co) o Tarraco; cf. Hübner, *Mon. Nummi* n. 21^a. Zumpt, *comm. epigr.* I, p. 912.

(9) Kubitsch. de orig. p. 180. *Imp. rom.* p. 199. — Geògrafs y Historiadors fan sovint esment de la ciutat: Strabo. 3, 4, 7, p. 159. 9. p. 160. 10 p. 161. 20 p. 167. 5, 1 p. 167. Ptol. II 6, 17. 8, 4, 5. Dio Cass. 53, 25, 7. Steph. B. s. v. Nicol. Damasc. vit. Aug. 11. Suid. s. v. Dio C. 41, 24, 3. Tarraco Cic. pro Balbo 11, 28. pro Delot. 14, 38. Caes. b. c. I 73, 2. 78, 3. 2, 21, 4. 5. Mela 2, 90. Plin. 3, 21.

Colonia Julia Victrix Triumphalis Tarraco. Tarraco era la capital d'una alta circumscripció jurídica, *conventus iuridicus*, ab 42 comunitats (segons lo mesurament oficial del Imperi fet en temps d'Agripa (1); abarcava lo territori de la costa, de que havèm parlat fins ara, y s'extenia per lo sur, quasi fins al Xúcar; los Lacetans y Cerretans al nord de Tarraco, queyen també encara dintre aquest domini. A la primeria del Imperi la ciutat donà el nom a una part d'Espanya; Hispania Tarraconensis significava tota la Província eiterior regida per lo procònsul imperial, qui tenia la seva principal residència en Tarraco. — La ruta militar de Narbo cap a Tarraco toca territori Cessetà en Antestiana (2), a partir de Fines (3), que encara devia pertànyer als Lacetans; la estació potser s'ha de cercar en la encontrada de Villafraanca del Panadès (4). Difícil de localisar son *Stabulum novum* (5) y Palfuriana (6); l'últim podria resultar que fós Vendrell. De l'altra banda de Tarraco segueix Oleastrum (7), que l'explorador més modern d'aquesta ruta, Aureliano Fernández Guerra, creu retrobar en Hospitalet (8). Sub Saltu (9) deu ésser llavors Coll (o Castelló) de Balaguer (10); abdués estacions pertanyien potser ja al territori dels Ilercaons; lo límit de la costa no pot establir-se ab seguretat. Entre

23, 29, 6, 217, 19, 10. Sil. It. 3, 369, 15, 177. Martial. 1, 49, 21, 10, 104, 4, 13, 113, 1. Suet. Aug. 26. Flor. 2, 33, 51. Solin. 23, 8 p. 104, 19 Momms. Spart. Hadr. 12, 3, 4, 5. Terracenis ibid. 7, 2. — It. Vic. it. p. 391, 1, 396, 2, 399, 1, 448, 2, 459, 5. Rav. p. 342, 5. Gui. 81 p. 514, 20: Terragona. — Mart. Cap. 6, 633. Eutrop. 8, 8, 2. Anson. (urb.) 19, 84. ep. 25, 89, 15, 28, 11. Oros. 6, 21, 19, 7, 22, 3. Jul. Honor. p. 35, 2 R. Dicuil. 6, 54 p. 39, 7 P. C. XII 4377. I. H. chr. 412 (= Bücheler, *carmin. epigr.* I 699). Tarracona cosm. Aeth. p. 80, 6, 102, 20. Jul. Honor. p. 37, 5 R. C. 6239. Hyd. chron. en Florez, Esp. sagr. IV p. 356, 369, 371. Tarsagona Rav. p. 303, 13, 309, 1. Tarragona Oros. 1, 2, 104. — Los habitantes Tarraconenses Caes. b. c. 1, 60, 2. colonia Tarraconensis Tac. ann. 1, 78. — Les monedes de la època visigòtica (Terr. cona); cf. en Heiss monn. wis. p. 60.

(1) Plin. 3, 18, 23. Los límits de les comunitats poden determinar-se ab relativa certesa per medi de les indicacions de Plinius.

(2) Marca, Ukert, p. 420. Cortés lo situa cap a Bisbal; Lapie cap a Llacunsta.

(3) Cf. pag. 333.

(4) It. Vic. Antistiana it. p. 398, 6. Rav. p. 303, 11, 312, 3. Ancistiana Gui. 81 p. 514, 18.

(5) *Stabulo novo* it. p. 390, 6. Cortés creya que era Villanueva de Sitges; Lapie, Villanueva (segurament també de Sitges), Ukert p. 420. Solivella o Sagarre. — Lo trobam citat en una altra ruta diferent de la precedent.

(6) It. Vic. it. p. 398, 7. Palturia Rav. p. 303, 12. Palturiana p. 312, 4. Gui. 81, p. 514, 19. — Marca. Flórez, Uk. p. 420, lo colocan vers Vendrell, Cortés vers Altafulla, Lapie vers Villabrodona. — Dista 16 m. p. de Tarraco segons lo It. Vic.

(7) Distant 21 m. p. de Tarraco. it. p. 399, 2. — Oceani Rav. p. 309, 3, és probablement aquest punt, per cert que'l següent (Nobas p. 309, 4) se troba en la carretera que va cap a Ilerda. Los llocs de Salam y Anabere que trovàn seguit més enllà, és evident que ja no hi pertanyen; si Anabere és lo Anabis de Ptol., se pot raportar Salam ab Salauris, de manera que axís tindriem dugues estacions de la via de Dertosa, Oceani y Salam, que haurien penetrat inadvertidament en la ruta de Tarraco cap a Ilerda. — L'Oleastrum de Strabo, 3, 4, 6, p. 159, és segurament aquest punt itinerari; segons aquest autor se troba entre Sagunt y Dertosa.

(8) A. F. Guerra, *discurso leído Acad. Madrid*, 1862. Ukert, p. 419, y Reichard, lo localisen ab Marca vers Coll de Balaguer, Wesseling vers Cambrils, Cortés vers Gine, Lapie vers Miramar.

(9) Distant 25 m. p. de Tarraco, it. Vic. Saltum Rav. p. 312, 6. Gui. 81, p. 514, 20. Saguntum Rav. p. 393, 14, és manifestament la mateixa estació.

(10) A. F. Guerra, ibid.

Hospitalet y Tarragona, en la costa, hi ha lo port de Salou, que Cortés y López dona ab fonament per lo Salauris (1) de Avien. Per cert que no's pot dir ab tota certesa si les monedes ab l'encuny salirin se refereixen aquí, per més que és molt possible, tota vegada que Salirin havia establert una aliança ab Ilerda y's trova també en les monedes de Empòrium (2). Ptolem. cita, ademés, una ciutat dels Cessetans; Subur (3), identificada habitualment ab Sitges o Vilanneva y Geltrú; aquestes estan també situades al mitg, entre Tarragona y Barcelona, en la costa, com lo Subur de Ptolem. Cortés donà ab lo just també aquí segurament al indicar Subirats, lloch que's troba en la recolzada del Noya (4) (d'un affluent dret del Llobregat). Una via militar conduïa també en direcció nord-oest de Tarraco cap a Ilerda; al peu d'aquesta via s'hi aixecava la estació ad Septimum Decimum (5), la localisació de la qual és insegura.

IV

LOS ILERCAONS

Los Ilercaons (6) vivien establerts en les dugues parts de la corrent baixa del riu Iberus (7), que avuy encara conserva'l seu nom sots la forma Ebre; ademés del nom d'Ilercaones se'ls dona també lo de Ilurcaones (8), Ilergavonenses (9), Illurgavonenses (10) y Ilergaones (11). En totes aquestes denominacions l'arrel se conserva igual; és lo mateix

(1) Avien. or. mar. v. 513: Salauri(s) cf. K. Möllenhoff; Deutsche Altertumskunde I, p. 172; l'autor pensava en Tarraco o Subur.

(2) Heiss., p. 140 tab. 10, 1. Delg. 3, p. 279, tab. 150, 1. 2. iltrdsalirin. Hübner. Mon. Nummi. n. 30^b Unió ab Emporium Hübner, ibid. n. 5, 18. 19.

(3) Mela 2, 90 Plin. 3, 21: Ciutat dels Ilergetes, qui segons Plin. arribaven fins a la costa. Subur Cossetan. Ptol. II 6, 17. En una inscripció de Tarraco Suburitani, C. 4271.

(4) Cf. K. Müller en Ptol. I, 1 p. 153. — Lo Hoch s'anomena també S. Sadurní de Noya.

(5) Id. p. 462, 4. Cortés lo col·loca vers Selva. Lapie cap a Montblanch.

(6) Liv. frg. I. 91. Llur pays Ilercaonia. Ptol. II, 6, 16, 83.

Iber Herodor. en Steph. B. s. v. Iberia. Polyb. 2, 13, 7. 3, 6, 2. 14, 9. 15, 5. 27, 9. 29, 3. 30, 3. 35, 2. 39, 6. 40, 2. 76, 2. 6. 95, 3. 5. 97, 5. 4, 28, 1. 5, 1, 3. 10, 35, 1. 11, 32, 1. Strabo 3, 3, 8, p. 156. 4, 6, p. 158. 159, 7, p. 159. 9, p. 160. 10, p. 161. 12, 13, p. 162. 20, p. 167. 5, 9, p. 175. Ptol. II 6, 16. App. Ib. 7. 10. 41. 42. Hann. 2. 3. 6. Pun. 6. b. civ. 1, 111. Dio Cass. 41, 22, 42, 16. Eustath. ad Dionys. perieg. v. 281. Scyl. 2.

Hiberus Avien. or. mar. v. 472. Cato orig. VII p. 28, 4 Jord. Caes. b. c. 1, 60, 2. 61, 5. 62, 3. 63, 1. 65, 4. 68, 1. 3. 69, 4. 72, 5. 73, 1. b. Alex. 64, 5. Liv. 21, 2, 7. 22, 19, 5. etc. frg. I. 91. Mela 2, 90. Plin. 3, 21. 24, 4, 111. 37, 150. Solin. 23, 8 p. 104, 7. Momms. Flor. 1, 33, 7. 15. Cl. Marius Victor Alethias II 447. Sidon. Apoll. c. 5, 288. Jul. Honor. p. 37, 4. cosm. Aeth. p. 81, 12. 37. Vib. Sequ. p. 148. 24. R. Hor. sat. 2, 8, 46. Lucan. 4, 23. 235. 7, 15. 10, 476. Sil. It. 1, 490. 643. 2, 449. Prudent. contra Symm. 2, 605. Oros. 5, 4, 2. Venant. Fort. c. 6, 1, 104. 5, 350. Dicuil. 6, 54, p. 39, 5 P. Hiberum flumen Caes. b. c. 1, 60, 2. 61, 4. 73, 1. Iberus Rav., p. 321, 12. Flumen Hiberus, C. 4075.

(7) Liv. frg. I. 91.

(8) Liv. 23, 21, 6.

(9) Caes. b. c. 1, 60, 2. 4.

(10) Plin. 3, 20; regio Ilergaonum.

(11) Liv. 21, 60, 3; cf. p. 330, not. 8

nom que Ilergetes, ab una terminació diferenta. Així eren, donchs, segurament, una tribu-ramificació dels Ilergetes, com los Bustuli ho eren dels Bastetans. Ja en 218 a. J. C., o pocs anys després, semblen haver-se aliat ab los Romans (1) y haver permanescut en la mateixa situació encare en temps de la guerra de Sertori (2). En temps d'Augustus algunes comunitats pujaren de categoria y en part fins obtingueren lo dret de ciutadans romans.

Per la carretera de Tarraco y passant per Sub Saltu s'anava cap a Pinos (3) y Tria capita (4), que segons les investigacions de Guerra (5) correspòn a Perelló, y més enllà, cap a Dertosa (6), la capital dels Ilercaons, avuy Tortosa; aquest era lo acostumat lloch de passatge per sobre del baix Ebre. Plinius (7) la presenta com la ciutat de ciutadans romans més famosa de la comunitat de Tarraco; així tenim que en temps d'Agrippa era Municipium, bé que segons la opinió de Hübner fóu Cèssar y potser Augustus qui primer la elevà a aquesta categoria. En Strabo (8) la ciutat s'anomena «Colonia», y en monedes (Colonia) Dertosa (9). Delgado, y ab ell Heiss, combaten lo parer de que aquestes monedes se refereixen a Dertosa en Espanya, mes les seves temptatives per descobrir una altre ciutat ab aquest nom són un fracàs en tots sentits. L'avenç en categoria de nostra ciutat cau, donchs, en lo temps que va desde la mort d'Agrippa fins a Strabo; Hübner presumeix que Augustus hi envià més tart una colonia que portava'l nom de Col. Julia Augusta (10); abans d'axò, opina ell, la ciutat com a Municipium se deya «Hibera Julia Ilercavonia», ja que aquesta inscripció se troba en les monedes (11). Flórez, y ab ell Cortés, Delgado y Heiss, separaven Hibera (12) de Dertosa, y pretenien localisarla en la Amposta d'avuy; però la segona moneda abaix descrita, ens diu que axò no és bona-

(1) Liv. frg. l. 31. S'aliaren voluntariament a Cèssar (Caes. b. c. 1, 60, 2, 4)

(2) Rav. p. 303, 15. Pinou p. 342, 7. Pinum Gui. 81, p. 514, 22. Com siga que aquest punt fora d'aquí no s'esmenta, no pot determinarse la seva situació.

(3) It. Vic. A conseqüència d'un error d'escriptura Traia capita it. p. 399, 3 Orea capita Rav., p. 304, 1. Trea capita, p. 342, 8. Com ha de ser: Tria capita Gui. 81, p. 514, 23.

(4) A. F. Guerra, discurso ibid. Cortés creya que era Tivisa; Laple, Torre del Aliga.

(5) Mela 2, 90. Suet. Galba 10. It. Vic. it., p. 399, 4. Rav., p. 304, 2, 342, 9. Gui. 81, p. 514, 24. C. 6239. Ptol. II, 6, 63.—Sobre l'estat jurídic de Dertosa, cf. principalment C. p. 535.

(6) Dertosani celeberrimi civium Romanorum, Plin. 3, 23.

(7) Strabo 3, 4, 6 p. 159. 3, 4, 9 p. 160; abdués vegades citat com a lloch de trànsit per sobre del Ebre.

(8) Delg., I, p. XXVI y L; Heiss, p. 128. Hübner, Mon. Numml. n. 31^a, c.

(9) Algunes monedes presenten C. I. A. D. Hübner, ibid. 31^a, d. e.

(10) Heiss, p. 128, tab. 9, 1. 2. 1-3. Delg. 3, p. 258, tab. 146, 1-5. Hübner, ibid. 31^a, a. b. Sobre la primera s'hi llegeix Mun. Hibera Julia, y al revers Ilercavonia; sobre la segona (sols al revers), M. H. J. Ilercavonia, al drossota d'axò Dert(osa), de manera que no hi ha que dubtar de la identitat de les denominacions. Aquesta segona moneda ens mostra que lo nom de Dertosa no havia caigut en desús, com opina Hübner.

(11) Se'n trova una cita en Liv. 23, 28, 10: Hibera, opulentissima. ea tempestate regionis eius (urbs).

(12) Dertosanus citat en les inscripcions, C. 4057. 4058. 4060. 4062.—En temps dels visigoths aquí s'encunyaren monedes ab la llegenda «Dertosa»; cf. Heiss. monn. wisig., p. 50.

ment possible. Lo fet de que dita moneda ostenti la testa de Tiberius ab la inscripció entorn, mostra que Dertosa, nomenada encara allà demunt Mun. Hibera Julia Ilerc., no pogué ésser feta colonia ja per Augustus, sino que qui la feu primerament fou Tiberius, qui la nomenà Julia Augusta, en honor del seu pare adoptiu (1). En lo text de Plinius naturalment no s'hi pot enquibir a Dertosa per omplir lo buyt de la colonia dotzena que hi manca (2), com pretenia Hübner; malgrat ésser ja la ciutat colonia en son temps, Plinius se subjectà completament al mapa d'Agrippa, y oblidà consignar de nou a Dertosa en lo nombre de les colonies; Flaviobriga, que no havia sigut fundada fins poch temps abans, restava ferma en la seva memòria, y per ço la esmentà com a colonia. Dertosa pertanyia a la tribus Galeria (3), y per aquest motiu sembla que Augustus la elevà a Municipium, ja que l'emperador acostumava admètre a les ciutats espanyoles en aquesta tribus. La estació pròxima de la carretera, al sur de Dertosa, era Intibili (4), que segons Guerra avuy s'anomena Talets (5) (entre Trahiguera y Sant Mateo). Una ciutat del mateix nom s'ha de cercar potser a la vora de Iiturgi (en la Baetica); la historia militar ens la cita en la conquesta del territori (6); y potser també la ignorancia fou causa de que Livius la localisés allí. En la Tarraconensis hi havien dues ciutats nomenades Sagarra, una de les quals era dels Ilercaons (segons Ptol.) (7). Avuy encara és diu Segarra lo mateix que'l riu coster (al nord de Castelló de la Plana) (8). Lo territori dels Ilercaons arribava aproximadament fins a la desembocadura del Segre seguint Ebre amunt, car K. Müller cerca Theava (9), no sense probabilitats en Tàya, al sur del Ebre, poch més o menys enfront d'allí hón desaygua ló Segre; Biscargis (10), ún Municipium de ciutadans romans (11), deu ésser, segons Marca, l'actual Bèrrus (situat quelcòm al sur de Tàya). Ademés cita principalment Ptolem. encara algunes ciutats que no's poden pas identificar totes ab certesa. L'antich Carthago (12) és tal vegada lo Cartalias (13) de Strabo, entre Sagunt y Dertosa. Cartalias hauria sortit en aquest cas de Cartada o Cartades; forma púnica del grech Carchedon (14). Alguns (15) lo relacionen ab Cantavieja, que ha de ser

(1) Cf. Detlefsen, Philolog. 32, p. 616.

(2) C. 4059. Kubitsch. de orig., p. 171. Imp. rom., p. 193.

(3) It. Vic. it., p. 399, 5. Lintibilin Rav., p. 310, 14. Intibili, p. 312, 12. Gui. 82. p. 515, 2.

(4) A. F. Guerra, discurso leído, ibid. Cortés lo cercava en S. Mateo, Lapie en Vinaroz.

(5) Liv. 23, 49, 12. Frontin. strat. 2, 3, 1, l'anomena Indibile.

(6) Ptol. II, 6, 63, p. 187.

(7) Marca. Ukert, p. 419.

(8) Ptol. II, 6, 63, p. 187.

(9) Ptol. ibid.

(10) Biscargitani, Plin. 3, 22, cf. Ukert, p. 419.

(11) Ptol. II, 6, 63.

(12) Strabo 3, 4, 6, p. 159.

(13) Movers, Phönizier II, p. 494.

(14) Marca, Cortés, K. Müller, en Ptol. I i, p. 187.

(15) Cf. Atlas antiquus, n. 28.

igual a Carta vieja («ciutat antiga») (Prov. de Teruel); mas és difícil de creure que Carta hagi sortit de Carta. Sieglin (1) lo localisa vers Vilanueva y Geltrú, ciutat antiga entre Tarraco y Barcino, hón d'altres volien vèure-hi Subur (2); axò s'acorda bé ab la indicació de Strabo, qui aduheix tres ciutats-ports de mar, Chersonesus, Oleastrum y Cartalias, la una darrera l'altra; però Ptolem. dona a Carthago vetus com dels Ilercaons, als quals, ab tota seguretat, no pertanyia Vilanueva. També és molt possible una equivocació per part de Ptol. al indicar la tribu. Lo Tiar Julia de Ptol. (3) és, sens dubte, diferent del Thiar (4) del Itinerari, que s'ha de cercar al nord de Carthago. Hübner (5) los tenia abdós per idèntichs; mes axò és impossible, tota vegada que Plinius presenta als Teari Julienses (6) com a una municipalitat ab dret de ciutadans llatí dintre del conventus de Tarraco; una tal extensió del conventus cap al sur no és possible. Finalment, Ptol. (7) cita encara Adebá, lo nom de la qual té semblança ab lo del riu Udiva; que Plinius (8) dona com a límit sur del territori dels Ilercaons; tal vegada allí hi havia la població; K. Müller indica lo Vinaroz, que desaygua en la mar entre les ciutats de Vinaroz y Benicarló y en la població de Lacedba que s'alça al peu d'aquell riu; ab tot y axò no passa d'ésser una feble conjectura qual fonament no pot demostrarse.

V

LOS LACETANS

Al nord del Ebre, que pertanyia encara al conventus de Tarraco, vivia lo poble dels Lacetans que ocupaven un territori assats gran, extès entre Laetans, Cessetans, Ilergetes y Ceretans. En lo essencial abarcava tota la montanya catalana del nord del Ebre fins als Pirineus. Hübner (9) ha provat de demostrar que'n tots los passatjes hón se cita aquest poble s'ha de llegir Jacetani en comptes de Lacetani car, segons ell, la forma de Lacetans no ha nascut més que d'una reproducció equivocada de la I majúscula llatina per L al escriure. Però examinant lo cas més detingudament no sembla pas ben probable y fins ja crida l'atenció que la mateixa error hagués tingut de passar a diferents es-

(1) Cf. p. 336 y 337.

(2) Ptol. II, 6, 63, p. 187.

(3) It., p. 401, 4.

(4) C. p. 479.

(5) Plin. 3, 23. — Brietius hi veu Trahiguera en lo Cerbol, oest de Vinaroz. Ukert, p. 419. K. M. p. 187.

(6) Ptol. II, 6, 63, p. 187. (Briet. creya que era Amposta. Uker, p. 419.)

(7) Plin. 3, 20. (Segons K. M., p. 152, lo cod. Leid. presenta Udiva en comptes de Udiva vulg.)

(8) En l'article ja citat de Hermes, 1 (1866), p. 337.

(9) Liv., 21, 23, 2: Lacetania.

criptors. Noresmenys la posició geogràfica del poble entra aquí també en compte. Livius no fa esment més que de Lacetans que foren sotsmesos per Aníbal en 218 a. J. C. (1) y que encare en lo mateix any lluytaven contra Cn. Scipió (2). Prenen part en l'alçament contra la dominació romana (206 a. J. C.) y als capdills Indibilis y Mandonius que sempre son anomenats reys dels Ilergetes, Livius un cop fins arriba a donarlos lo nom de conterrànies dels Lacetans (3). A més d'axò Plinius esmenta (4) ab tota justesa als Lacetans entre Aussetans y Ceretans. Hübner passa per alt dos passatjes en los escriptors grechs, Plutarch fa menció dels Lacetani, Dio Cassius de Lacetania (5). Tots aquests passatjes s'acosten a una explicació espontània si's localisen los Lacetans en lo territori montanyós de l'alta Catalunya com per la seva banda indica també Plinius (6).

Pochs son los passatjes hón trobàm als Jacetans citats ab precisió. Strabo (7) posa als Jaccetans al peu dels Pirineus entre'ls Vascons y Ceretans (axís donchs al nord dels Ilergetes), de manera que habitarien aproximadament per los voltants de Jacca. Per cert que sembla lo més natural que la tribu dels Jaccetans tingui una capital nomenada Jacca (8); aquest lloch se diu encare avuy Jaca y és un textit de roques altíssimes, de situació inaccessible en l'alt Aragó. Queya dintre'l conventus de Caesaraugusta y era una ciutat tributaria (9). En temps primitiu sembla, no obstant, que signé lliure o confederada, ja que encunyà monedes (iaca) (10). Los Jaccetans podrien haver perdut la llur llibertat en la guerra Sertoriana quan lluytaven en les files de Sertorius. Ptolem (11), nomena clarament encare en un passatge als Jaccetans y per cert com residents en los matexos llochs que'n los Historiadors y en Plinius trobàm que possehexen los Lacetans. Aquest dato corro-

(1) Liv., 21, 61, 8. — Car en 21, 60, 3, s'hi ha d'introduhir Lacetani segons opinió de Hübner; cf. p. 330, not. 8.

(2) Liv., 28, 24, 4: concitatis popularibus. — Lacetani autem erant. Ab tot, no per axò s'han de tenir per Ilergetes als Lacetans qui prengueren part sols en la rebellió que esclatà portada per los dos capdills. — Liv., 28, 26, 7, 5, 34, 4. Ademés, 34, 20, 2, 6, 9. Plut., Cato mai., 11. Lacetani Frontin. strateg., 3, 10, 1; les lluytes de M. Cato 195 a. J. C., contra'ls Lacetans.

(3) Plin., 3, 22. També 25, 17. — 3, 24, s'hi entén una comunitat tributaria, no lo poble.

(4) Vegis la nota 9 d'aquesta plana.

(5) Lacetani, Plut., Sertor., 4. Lacetania, Dio Cass., 45, 10, 1.

(6) Plin., 3, 22.

(7) Strabo, 3, 4, 10, p. 161, Jaccetani, Jaccetania.

(8) Jacca Vascon, Ptol. II, 6, 68 [Jacca Rav., p. 309, 7.

(9) Plin., 3, 24, s'ha de llegir per cert Jacetani en compte de Lacetani, però en lloch més que en aquest passatge. S'entén la ciutat tributaria Jacca en la municipalitat de Caesaraugusta; en Plin., totes les ciutats dels Lacetans són, sense excepció, del conventus de Tarraco. — En una inscripció, C. 3985, se cita un Jaccotanus, mas la variant no és segura. En Jaca sols s'hi ha trobat una llosa de sepulcre, C. 2992.

(10) Heiss, p. 175, tab. 18, 1. 2 Delg. 3, p. 265. tab. 147, 1. 2 justament apreciat per primera vegada. Hübner, Mon. Numm. n. 48, segons Heiss les monedes se troben principalment per les rodalies d'Osca y Jacca y són assats rares. Les lletres Kn (de la part dreta) indican també una unió ab Osca; és la marca del establiment monetari d'Osca.

(11) Ptol. II, 6, 71.

bora aparentment la suposició de Hübner sobre la identitat dels dos pobles; mas és impossible conciliar la informació de Strabo segons la qual los Jaccetans vivien en la encontrada de Jacca al peu dels Pirineus, ab la declaració que fa Plinius de que'ls Lacetans estaven entre'ls Ausetans y Ceretans. Així donchs tindria potser major probabilitat admetre que'ls Lacetans y Jaccetans, dos pobles quasi vehins, foren confosos (1) o fins identificats per Ptolomaeus, que no creure en l'existència d'una error en tots los altres escriptors y en la necessitat d'esmenar la forma de Lacetans en Jacetans. Ptolem. consignava Jacca als Vastons als quals en tot cas podrien haver pertangut los Jaccetans; fet y fet no eren més que una tribu insignificant nomenada tant sols per Strabo (y equivocadament per Ptol.), car en Salusti, en la lletra de Pompeius al Senat (2) s'hi deu entendre sens dubte Lacetania; és fa donchs difícil de creure que Pompeius s'hagués agotat primerament per subjugar les aspres valls de les montanyes al nord d'Osca mentre Sertorius persistia en Osca preparat per a la lluyta. També en Cèsar (3) s'ha de llegir Lacetani; ab tot, aquí és possible que s'hi entenguin los Jaccetans del nord d'Osca, puix que poch abans se fa esment d'Osca y Calagurris.

La carretera de Tarraco cap a Ilerda travessava la part sur del territori dels Lacetans. A la estació ad XVII (4), que encare sembla ésser del domini dels Cessetans, seguia ad Novas (5), la localisació de la qual varia segons los autors; Guerra creu que és Vinaxa (6). Si la Nova classis de Livius (7) és lo mateix lloch (8), no és ben segur. K. Müller llença l'idea possible de que l'Anabis (9) de Ptol. sigui la mateixa estació; mas com siga que lo Ravenn. cita Nobas y Anabere l'una darrera l'altra (10), romàn excluida l'identitat de les dues. No pot donchs determinarse lo lloch hón estava situada Anabis, com tam-

(1) Com p. ex., los dos Calagurris I, 1, p. 190, ed. K. M.

(2) Sall., ep. Pomp., 5: (ed. Maurenbrecher). Lo millor manuscrit té també Lacetania; cf. Hübner, Hermes I (1866), p. 341. — La conseqüència de Hübner, segons la qual és deu llegir Jacetania perquè Strabo esmenta in Jaccetania aquestes lluytes de Pompeius, manca de fonament. Sallust., ep. Pomp., 5, parla dels dominis que Pompeius ja posseïx, Lacetania y Indigetes; més enllà (§ 9) diu: Hispaniam citeriorem . vastavimus praeter maritimas civitatibus: ultro nobis sumptui acrique sunt; entre les tribus que habiten prop de la mar, veritat és que no pot contar-hi Jaccetania al nord d'Osca, en tot cas més aviat Lacetania. Strabo parla en cambi de les lluytes per obtenir Osca que estava prop del país dels Jaccetans; més Lacetaniam recepi, diu Pomp. (ibid.), segurament donchs sense haver de lliurar grans batalles.

(3) Caes. b. c. I, 60, 2. Tradicional és Jacetani.

(4) Cf. p. 337, not. 5.

(5) It. p. 452, 3. Nobas Rav., 399, 4.

(6) A. F. Guerra, discurso leído, ibid. Marina (Esp. sagr., 46, p. 14), creya que era Villanueva de Bellpuig; Lapie, Espluga Calva; Cortés, Villanueva de Prades; Marca, Ukert; p. 425, Tàrraga.

(7) Liv., 22, 21, 6.

(8) Com opinava Ukert, p. 420.

(9) Ptol. II, 6, 71, p. 196, K. M.

(10) Nobas Rav., p. 399, 4. Anabere, p. 399, 11.

poch algunes altres ciutats sols esmentades per Ptol., com Ascerris (1), Udura (2), Bacasis (3) y Kinna (4); Keresos (5) tal vegada sigui l'actual Serós que està situat al sur-oest de Lleyda al baix Segre. La situació de Jesso (6), dit avuy Guissona, és comprovada per les inscripcions; era una ciutat ab dret civíh llatí (7) y pertanyia a la tribus Galeria (8); per ço és probable que Augustus l'elevà de categoria. Jesso havia encunyat abans algunes monedes ab les lletres iesh (9) essent en conseqüència confederada (o lliure). Ademés del Sigarra dels Ilercaons ja aduït més amunt (10), hi havia una ciutat del mateix nom en terres dels Lacetans; era Municipium (11) y estava en la tribus Galeria (12); lo que no se sab de cert és si tenia dret civíh romà o llatí. Aquesta població estava emplaçada allà hön avuy hi ha Prats del Rey. De la semblança del nom dedueix K. Müller (13) que Tàrraga, al est de Lleyda, en l'antiguitat ja també's deya Taraga, lo qual és possible. Una de les ciutats dels Lacetans més al nord era Aeso que en temps antich sembla haver sigut d'importancia y encunyà algunes monedes ab la llegenda esh (14). Bé devia ésser confederada, però perdé després la seva llibertat, y en temps d'Agrippa era tributaria (15); fins a Vespasià no li fôu concedit lo dret llatí y fôu d'ell de qui'l rebé, tota vegada que era en la tribus Quirina (16). Segons conjectura prou probable de K. Müller lo nom que figura en Ptol. és restablert (17). La població's diu encare

(1) Ptol. II, 6, 71, p. 196; K. M., voldria cercaria per l'Essera, un afluent esquerre del Cinca; en aquest cas cauria dintre'l territori dels Ilergetes.

(2) Ibid., K. M. senyala lo riu Aguadora que evidentment no té res que veure ab Udura; Cardona hi està situada; Marca, hi localisava Udura (oest de Vich) Uk, p. 125.

(3) Ibid. En C. 4625 se fa esment d'un Bacasitanus. Marca, Ukert, p. 425, la tenen per Mauresa, lo domini de la qual avuy encara s'anomena Bages; altres creuen que es Bagà en l'alt Llobregat.

(4) Ibid. Potser s'ha de buscar per lo Cinca, al qual Caes. b. c., 1, 48, 3 y Lucan, 4, 19, nomenen Cinga; Plin., 3, 24, cita als Cincientes com a stipendiarii del conventus de Caesar-augusta; serà probablement la mateixa ciutat la qual, emperò, era dels Ilergetes.

(5) Ibid. Aquesta és també una ciutat dels Ilergetes.

(6) Ptol. II, 6, 71. Or (do) Jesson (iensium), C. 4452. Jesson(iensis), C. 4463. Jessonien(s), C. 4610; cf. C. p. 593.

(7) Plin., 3, 23, hön Hübner, C. p. 593, corretgí encertadament Gessoriensens per Jesso-niensens.

(8) Kubitsch. de or., p. 174. Imp. rom., p. 195.

(9) Heiss, p. 113, tab. 6. Delg. 3, p. 247, tab. 145, 2 (aquest les confongué ab esh de les monedes de Aeso) Hübner, Mon. N., n. 20.

(10) Cf. p. 339, not. 6.

(11) Municip. Sigarrenses, C. 4479, p. 597.

(12) C. 4481. 4483; cf. Kubitsch. de or., p. 179. Imp. rom., p. 199. Augustus l'havia donchs elevat a Municipium; en Plin. hi manca.

(13) Ptol. I, 1, p. 191, de Tàrraga Vascon.

(14) Heiss, p. 114, tab. 6. Delg. 3, p. 247, tab. 145, 1. Hübner, Mon. Nummi, n. 17.

(15) Aesonenses, Plin., 3, 23: stipendiarii del conventus de Tarraco.

(16) C. 4465. 4466. 4473, nomena l'Aesonensis; cf. C. p. 594. Kubitsch. de or., p. 162. Imp. rom., p. 188.

(17) Aeso en loch de Lesa, que és del tot desconegut. Ptol. II, 6, 71, p. 195.—Hübner, Mon., ps. 29-30, ho refusa per la rahó de que Aeso no ha sigut lacetà; però ab tot, axò és molt probable ja que pertanyia al conventus de Tarraco y aquest comprenia als Lacetans, mentre

avuy Isona y està situada entre'l Noguera y la part alta del Segre. Al est de Isona hi ha Solsona que és tinguda per Setelsis (1).

VI

LOS AUSETANS, BERGISTANS Y CERETANS

Entre'ls Lacetans y'ls Indígetes, a la part alta y mitja del Ter, residien los Ausetans, petita tribu que compartí quasi sempre la seva sort ab la dels Lacetans. També ells foren subjugats en 218 a. J. C. per Aníbal y combatuts per Scipió dintre del mateix any (2). En 206-5 a. J. C. prengueren part en l'alsament sense èxit contra'ls Romans (3), s'en passaren no obstant ab M. Cato en 195 a. J. C. (4) y fermaren llavors un pacte ab los Romans. Després de la batalla d'Ilerda s'en passaren ab Cèssar (5). Més tart sols fan menció d'ells Plinius y Ptolemaeus (6). La llur capital era Ausa (7), en l'Edat Mitjana nomenada encara Vich d'Osona, avuy Vich (8); les troballes que s'han fet d'inscripcions confirmen la situació del lloch (9). Aquí s'encunyaren probablement les monedes per la tribu confederada, que porten les llegendes ausa-in y ausescen (10). La ciutat degué pujar de categoria per mediació d'Augustus —la tribus a la qual pertanyia Ausa era la Galeria (11)— y li fou concedit lo dret cívich llatí (12). La opinió de Unger (13) segons la qual entre'ls Aucoceretes d'Avien (14) s'hi ha d'entendre Ausoceretes, ço és Ausetani y Ceretani, tal vegada sigui justa (15). — Una segona ciutat dels Ausetans, Gerunda, assolí major significació que Ausa ja durant la dominació romana y axò principalment sens dubte

que'ls Ilergetes eren de Caesaraugusta. Lo límit dels conventus sembla aquí identificar-se ab lo límit dels dos pobles, Lacetans y Ilergetes.

(1) Ptol. II, 6, 71, p. 196. Uk., p. 426 (segons Marca). K. M., ho considera principalment possible donada la distància Aeso-Setelsis en Ptol., que és igual a Isona-Solsona.

(2) Liv. 21, 23, 2 y 61, 8. Liv. 26, 17, 4 los cita equivocadament en la regió de Ilturgi; segurament deu llegir-se in Oretanis com fa Hübner; cf. C., p. 434. 614.

(3) Liv. 29, 1, 25. 2, 2. 5. 3, 3.

(4) Liv. 34, 20, 1.—En l'any 183 a. J. C., A. Terentius llei ta feliçment contra'ls Celtibers in agro Ausetano (Liv. 39, 56, 1); (axò sembla molt poch probable).

(5) Caes. b. c. 1, 60, 2.

(6) Plin. 3, 22 entre Lacetans y Indígetes per llevant, y Lacetans per ponent; axís, donchs, compta als Bergistans entre'ls Lacetans. Ptol. II, 6, 69.—Aparexen per última vegada en lo Nomin. prov., p. 129, 5 R (XIV 8 Seeck in Notit. dign.)

(7) Ptol. II, 6, 69

(8) Pera de Marca primerament; Uk., p. 426. C. p. 434. 614.

(9) Ausetani, C. 4537. Fin Auso esmentat en C. 6110. (p. 978).

(10) Heiss., p. 108, tab. 5, 1-4. 8. 9. Delg. 3, p. 23, tab. 90, 91, 1-4. Hübner. Mon. Nummi, n. 18.

(11) Kubitsch. de or., p. 165. Imp. rom., p. 189.

(12) Ausetani Plin. 3, 23.

(13) G. F. Unger, Avienus, Philol. Supplbd. IV, 2 p. 260.

(14) Avien. or. mar. v. 550.

(15) Hübner, Mon., p. 30. No obstant la refuta.com inverosímil en Pauly-Wissowa s. v. Ausetani.

per estar situada sobre la gran via de comunicació per los Pirineus (1). Com siga que pertanyia a la tribus Galeria (2), Augustus l'afavori probablement ab lo dret llatí (3). Avuy encare's diu Gerona (vora del Ter) (4). Com siga que Augustus concedí'l dret llatí a aquests dos llochs principals dels Ausetans, potser que'l concedís també a tota la tribu y axò segurament en paga de la fidelitat que ella observà ab lo seu pare adoptiu. Al nord de Gerona hi ha un lloch ab aygues calentes dites en l'antiguitat *Aquae calidae* com les *Laeetanes* (5); aquest és l'actual Banyoles. Lo lloch de *Baecula* no pot determinarse (6); segons Hübner (7) se tracta d'una confusió ab lo *Baetulo* del domini *Laceta*; mas, és difícil de creure per la rahó de que Plin. aduheix *Baetulo* com a *Municipium* de ciutadans romans y en cambi als *Baeculonenses* com a *stipendiarii*, l'un lloch y l'altre ditre'l *conventus* de Tarraco (8). Ptolemaeus fa esment d'un petit poble ab quatre llochs entre Ausetans, *Lacetans* y *Laeetans*; aquests són los Castellans (9) dels quals no's troba rastre en lloch més; a jutjar per la llur situació en Ptolemaeus s'haurien de buscar per la vora del mitjà Llobregat. Es evident que la denominació no és indígena sinó llatina y pot haver sorgit de qualche castell que hi hagués hagut en aquesta encontrada (10). En aytal cas no manca de probabilitat la opinió de K. Müller que compta als Castellans ab els Bergistans, principalment tenint present que Livius en un passatge, parla de set castells d'aquest darrer poble (11). Ab axò concorda també la situació dels llochs en lo mitjà Llobregat. Los documents

(1) It. Vic., p. 890, 4. Rav. p. 303, 4. 341, 13. Gui. 81, p. 514, 11 (Gerundia). Tab. Peut. Ptol. II, 6. Prudent. peristeph. 4, 30.

(2) Kubitsch. de or., p. 173. Imper. rom., p. 195.

(3) Gerundenses Plin. 3, 23. Les inscripcions, C. 4229. 4620. 4621.—En la època visigòtica tenia importància com a seu episcopal y com a ciutat, ab dret d'encunyar moneda; cf. Heiss monn. wisig., p. 53. I. H. chr. 192. Gerundensis episcopus 175.—Emperó és molt dubtós que siguin de Gerunda les monedes ibèriques ab la llegenda *Krsa*. (Zobel, est. histor. I tab. 8, 6. II, p. 34, inscr. n. 72. Hübner Mon. Nummi, n. 16. Heiss y Delg. encara no les conexien). Potser no seria fora de lloch senyalar abans a *Ceresus*, *Kercsa* (cf. p. 343, not. 5); los *Thruthruenes* (*thruthru-atn*) del revers són completament desconeguts.

(4) Marca: Ukert, p. 426. C. p. 987 y 614.

(5) Ptol. II, 6, 69.—Hübner les prengué equivocadament per Caldes de Montbuy, que són *Laeetanes*. cf. p. 334, not. 2.

(6) Ptol. II, 6, 69. *Baecul(on)enses* Plin. 3, 23. Los espanyols l'han localisat diferentment, a Roda, vora'l Ter; a Granollers, nord-oest de Mataró, y a Besalú, nord de Gerona; cf. K. M., p. 194.

(7) Pauly-Wissowa s. v. *Baecula*.

(8) Sobre *Baetulo* (Plin. 3, 22) cf. p. 332, not. 3. Ulrichs, Vindic. Plinian, p. 50, és també donchs, equivocac, car no's pot creure a Plin. capàs de semblant error que dona una *matexa* ciutat com a *Municipium* y acte seguit com a ciutat tributaria. Ademés, *Baeculenses* ja roman corroborat ab lo *Baecula* de Ptol.

(9) Castellani Ptol. II, 6, 70, p. 195, ab *Sebendunum*, *Beseda*, *Egosa*, *Bassi*.—*Beseda* s'identifica, ab alguna probabilitat, ab S. Joan de Badesses, al nord-oest de Girona. (Marca, Reichard, Ukert, p. 426.)

(10) Hübner, Mon. ling. Iber. Proleg., p. XCV.

(11) *Bergistanorum civitatis septem castella* Liv. 34, 16, 9; també 17, 5, (21, 2, 6: *Vergesta* ni, altra cop la *matexa* narració treta d'altres fonts). En 195 a. J. C., y després d'una rebel·lió *Cató* los *sotsmet*.

antichs nomenen Bargusii als Bergistans; lo nom és evidentment lo mateix ab sols la terminació cambiada. Aníbal los subjuga al seu pas en 218 a. J. C. (1). Fora d'aquí no's troven citats; Plini (2) los hi adjudica tot lo domini dels Lacetans y és molt verosímil que no eren més que una subdivisió d'aquests y que compartien ab ells la llur sort (3). No tenim notícies concretes de la seva pertinença al conventus de Tarraco ab tot y ésser axò prou segur per lo fet de formarne part los Ceretans, segons testimoni manifest de Plini. Los erudits no van pas equivocats al cercar la capital d'aquest poble, Bergium castrum (4) o Bergidum (5) en l'actual Berga (en l'alt Llobregat, sur-est de la Seu d'Urgell). La ciutat Bergusia (6) que Ptol. assigna als Ilergetes no és segurament altra que Bergidum ja que no pot sorprendre lo trovar en Ptol. a una ciutat nomenada dos cops segons dues fonts diferents (7) y apar més plausible adjuntar Bergusia ab Bergidum que no ab Pertusa (8).

Los Ceretans han tramès a la posteritat son nom vivent en la vall de Cerdanya, al peu del alt Segre en los Pirineus. Ja Avien parla dels Ceretes y lo propi fa Steph. Byz. en una notícia antiga (9). Queda per aclarir lo que s'entén ab la llur ciutat Brachyle. Los Ceretans eren un poble que malgrat ésser petit signé lliure (o confederat) fins al any 38 a. J. C., ja que Domitius Calvinus celebrà un triomf obtingut sobre d'ells (10). Sembla que Augustus los guanyà llavors concedintlos lo dret llatí de ciutadans, puix que'n temps d'Agripa les seves dues comunitats portaven los noms de Ceretani Juliani y Augustani (11). Strabo també's cita (12); Ptol. (13) nomena una comunitat ciutadana, Julia Libica (14)

(1) Bargusii Polyb. 3, 35, 2. 4. Liv. 21, 19, 7. 23, 2. Steph. Byz., s. v.

(2) Plin. 3, 22.

(3) Cf., p. 340 y 341.

(4) Bergium (Vergium castrum), Liv. 34, 21, 1.

(5) Ptol. II, 6, 67, qui l'assigna equivocadament als Ilergetes.—Flor. 2, 33, 49 l'anomena Bergida; en Oros. 6, 21, 5 (y Hist. misc. 7, 12, p. 172, 25 Eysa.), hi trovam la extranya denominació de Attica; no pot decidirse ab certesa si's tracta o no de la mateixa ciutat.

(6) Marca, Flórez, Ukert, p. 426. K. M. Ptol. I 1, p. 192.

(7) Ptol. II, 6, 67.

(8) Per exemple: Augustobriga y Nova Augusta, Termes en Pelendons y Arevachs, Salaria on Bastetans y Oretans, y altres.

(9) Reichard y Kiepert, Abhandlungen der Berliner Akademie, 1864, p. 152, pretenien lo segón. Segurament no hi ha que pensar també en una identificació dels Bargusii y Bergistans ab los Ausetans, com volia Hübner (Hermes I (1866), p. 337); aquests eren més bé dues petites tribus vehines, cada una ab la llur capital propia; los Ausetans Ausa, els Bergistans castrum Bergium.

(10) Ceretes y (Auso) Ceretes Avien. or. mar. v. 550. Steph. Byz. s. v. Brachyle, ciutat dels Ceretes.

(11) Dio Cass. 48, 42, 1. (Vell. Patere. 2, 78, 3.)

(12) Plin. 3, 22: per Pyrenaeum. 23. Eren del conventus de Tarraco com tot lo territori de que hem parlat fins aquí.

(13) Strabo 3, 4, 11, p. 162. Ademés, Cerretani Sil. Ital. 3, 357.

(14) Ptol. II, 6, 68. La forma justa era sens dubte Ceretani (cf. Detlefsen, Philolog. 32, p. 631), que és la que presenten també los manuscrits més recents de Plin.

Ptol. II, 6, 68, p. 194.

en lloch de les dues rurals; aquella pertanyia evidentment als Ceretani Juliani; lo nom s'ha conservat en l'actual Llívia (en Puigcerdà), un *enclave* espanyola dintre la terra francesa.

Sumari dels demés capítols

VII. — Los Ilergetes. — Hecataeus ja'ls coneix evidentment per Ileraugates. Més tart són aliats dels Romans; los geògrafs antics, Plin., Strabo y Ptol., los hi assignen diferenta extensió. Les llurs ciutats, Ilerda, Celsa, etc. — Los Suessetans.

VIII. — Los Jacetans y'ls Vascons. — Los Jacetans habiten al peu dels Pirineus centrals y són una part dels Vascons. Aquests no entren en la esfera dels Romans fins a la guerra de Sertori, atenyent llavors lo territori al sur del Ebre. Les llurs ciutats totes tributaries; sols Tarraga confederada.

IX. — Várduls, Carietes y Autrigons. — S'aduhexen los petits llochs del seu poch poblat territori.

X. — Los Càntabres. — Lo nom se donà diferentment segons los temps; no son sotsmeses definitivament als Romans fins al any 19 a. J. C., ultimament en Espanya. Recompte dels seus llochs y ciutats.

XI. — Los Asturis. — Residien en la costa nort desde la desembocadura del Sella fins al Canero, al sur arribaven fins al Duero; Ocelum Durii pertanyia no obstant a la Lusitania. Les ciutats y vies del seu territori.

XII. — Los Callaechs. — Historia de la conquesta del pays llur. En la banda nort-oest del seu territori hi residexen los Artabres celtes evidentment immigrants per mar; sos llochs són molt difícils de determinar, lo mateix que'l curs de les carreteres.

XIII. — Los Vaccaers. — No son celtes, sinó ibers; les llurs nombroses ciutats fortificades: Intercatia, Lacobriga, etc., Avila ja en la antiguitat Avela. La seva possessió primitiva Salamantica, etc., los fôu presa en la guerra numantina y donada als Vettons.

XIV. — Los Turmoges, Berons y Pelendons. — Les llurs ciutats y límits.

XV. — Los Arevachs. — Són la tribu més poderosa dels celtibers, no sotsmesa completament fins al any 72 a. J. C.; les seves ciutats són totes tributaries potser a causa d'haver intentat altre cop fer resistencia.

XVI. — Los celtibers. — Diferent extensió del nom. Divisió d'aquest poble en varies tribus. Les seves ciutats. Situació de Segobrica.

XVII. — Los Carpetans. — Com tota la Espanya mitja, devenen també romans en 133 a. J. C. Límits y ciutats. Laminium encare'ls pertenyia.

XVIII. — Los Oretans. — Los trovàm de bona hora sots lo nom D'Orissis. Los Montesans ne son probablement una subdivisió. Castulo y les seves mines.

XIX. — Los Bastetans. — Son idèntichs ab los Bastuls de la Bètica, com los Turdetani y los Turduli no són més que formes diferents del mateix nom. Los Iclonetes entorn D'Acci.

XX. — Los Contestans. — L'ur nom és tal vegada compost de Con-sedetani, y significa Edetans del sur. Liv., Plin. y Ptol. són los qui primer en fan esment; mes son territori en Strabo es Edetà.

XXI. — Los Edetans. — L'ur nom es Edetans o Sedetans, sense distinció. Sagunt era una ciutat ibèrica com indican lo nom y les muralles, no una fundació grega. — Les demás ciutats dels Ededans.

XXII. — Les Pityuses y Balears. — Diferents noms, Ebusus, Gymnèsien, etc. En l'any 123 a. J. C. devenen romanes. Les ciutats.

Traducció del alemany de

PERE BARNILS GIOL

APLECH DE DOCUMENTS DELS SEGLES XIe Y XIIe PER A L'ESTUDI DE LA LLENGUA CATALANA

Quan publicàrem les «Homilies d'Organyà» (*Revista de Bibliografia catalana*, Barcelona, 1904), les acompanyàrem d'una serie de velles escriptures de les centuries XI^a, XII^a y XIII^a ab interessants mots catalans. Algún temps després donàrem a conèixer (*Revue Hispanique*, París, 1908) una nova tanda de textos que'n bona part estàn redactats en romanç y pertanyents als segles XIe y XIIe. Ara s'ens ofereix la oportunitat de presentar als erudits qui estudien històricament la nostra parla, una tercera col·lecció de documents inèdits procehents uns del arxiu de la col·legiata d'Organyà y altres del *Capitular de la Seu d'Urgell*, que contenen bon nombre de paraules en vulgar y que creyèm seràn estimats com a una nova contribució al lèxich d'aquell primer període en que la llengua catalana consta ja formada.

No devèm advertir altre vegada que documents d'aytal mena són raríssims en lo segle X^e y en la primera meytat del XIe, y que les poques paraules catalanes que contenen en mitg del total en llatí baix, son quasi sempre les metexes, que los escrivans no trovaven probablement en los formularis corrents llavors, o aquelles quels oferien impossibilitat o gran dificultat de traduhir o de llatinitzar. Tals eren, per exemple, los mots *fexa de terra*, *curtina*, *coma*, *era*, *ort*, *trilla*, *canya-màs*, *mallol*, *torrent*, *plà* y altres referents a qualitats de les terres o del cultiu. Emperò, tan aquests mots com los referents a prestacions y actes feudals y la majoria dels noms personals y geogràfics, que quasi sempre apareixen també en vulgar, surten escrits ab igual forma que avuy y ens revelen idèntica pronunciació popular. Com no tenim competència per estudiarlos filològicament ni desde'l punt de la gra-